

BIZÁNCI ELEMÉK AZ ÁRPÁD-KORI MAGYAR ÉPÍTÉSZETBEN

Írta: CSÁNYI KÁROLY

1. Magyarország történelmi kapcsolatai Bizánccal

A magyarság már a honfoglalás előtt is összeköttetésbe került a hatalmas (395-ben alapított) keletrómai, vagyis bizánci birodalommal. Így pl. már a Kaukázus vidékén való tartózkodás idején feltűnnek egyes tárgyakon bizánci sajátosságok, amelyek valószínűleg a krími görög városokkal fennálló kereskedelmi összeköttetések nyomán kerültek oda.

Bizánc építészei, szobrászai, festői, iparművészei fokozatosan fejlesztették a Jusztinián korában (VI. sz.) hatalmas lendületet vett művészetet, s ennek természetesen élénk hatása volt elsősorban a szomszéd területekre. Nem csoda, ha honfoglaló őseink is e nagy pompa és gazdagság bűvkörébe kerültek. A honfoglaló magyarok a X. század elején a bizánci aranyat kincs gyanánt gyűjtötték és más népekhez hasonlóan, ékszerül is használták.

Magyarország, miután Bulgária behódolt a császári hatalomnak, határos lett Bizánccal és így a bizánci kultúrkörrel még inkább érintkezett. A Konstantinápolyban megtért Gyula leánya, Sarolt volt Géza fejedelem felesége, tehát István királyunk anyja.

István király mégis a nyugati egyház felé fordult, de azért a görög egyházzal sem szakított. Innen ugyanis gazdag szellemi és anyagi kultúra sugárzott országa felé. Ebben a kultúrkapcsolatban egy ideig Velence volt a közvetítő; István király ugyanis közeli összeköttetésben volt Orseolo Ottóval, az akkori dózsával, aki 1011-ben nőül vette István nővérét. Gellért, Imre királyfi nevelője is Velencéből került hozzánk.

István király Ajtonyt legyőzve, az ő területén alapítja meg a csanádi püspökséget, de azért még mindig működtek itt görög szerzetesek. Ismerjük Istvánnak egy görögnyelvű oklevelét (Kálmán király átírásában), mellyel megalapítja a veszprémvölgyi görög apácák kolostorát. A király Ravennában, Konstantinápolyban, Jeruzsálemben zarándokházakat és magyar egyházakat alapított. Kereskedelmi kapcsolatok is fennállottak Bizánccal. A megnyitott határokon át kalmárok, kőfaragók, ötvösök jöttek be hozzánk. Hatásuk főleg az építészetben érezhető.

István király 1038-ban meghalt. Utána Orseolo Péter, a király sógorának, Orseolo Ottónak a fia került az ország trónjára (1038—41.), majd 1044—46 közt is uralkodott. Könnyű elképzelnünk, hogy alatta is erősödött a bizánci kapcsolat. I. András király idejében (1047—60.) Bizánc császára jó viszonyban volt Magyar-

országgal. Ennek emléke a Nyitraivánkán, 1861-ben talált Monomachosz (1042—54.)-féle bizánci arany korona. Monomachosz utódával, Komnenosz Izsákkal (1057—59.) is békében élt András király. — Géza király második felesége bizánci eredetű volt.

Utána következő királyainknak egy ideig megszakadt minden közvetlen kapcsolatuk Bizánccal, csak II. Géza alatt (1142—62.) találkozunk ilyennel. Géza öccse, István összekülönbözött bátyjával és a nagyhatalmi tervekkel foglalkozó Manuelhez (1143—90.), Bizánc császárához menekült. II. Géza 1161-ben öt évre békét kötött a császárral. Szorosabb a kapcsolat Bizánccal III. István idejében (1162—72). A király testvéröccse, a 13 éves Béla, eljegyezte Máriát, a császár leányát. A császár egyesíteni akarván a két országot, az ifjú Bélát udvarába vitte és Alexios néven »despotes« méltóságra emelte. Később azonban a császár elejtette ezt a tervét és Béla a francia Chatillon Ágnest vette feleségül. Bátyja halála után 1172-ben visszatért az országba és elfoglalta trónját (1172—1196). III. Béla a művészet terén maradandó alkotásokkal örökítette meg a nevét. Kortársai »a görög«-nek nevezték. Pénzei bizánci mintára készültek.

A bizánci császárság a XIII. század elején összeomlott. Velence hadai 1204-ben elfoglalták Konstantinápolyt. Fél századdal később ugyan új életre ébredt, de művészetének hatása ettől kezdve megszűnik Magyarországon.

2. Bizánc hatása építészetünkben

Művészettörténészeink, bár helyenként megemlékeznek a bizánci művészet hatásáról, mégsem foglalkoztak azzal oly módon, ahogy azt megérdemelné. Ez a hatás természetesen nemcsak nálunk van meg, hanem elsősorban Olaszországban, továbbá Német-, Francia- és Spanyolországban, sőt még Angliában is.

Természetes, hogy ezt a hatást nem mindig kaptuk közvetlenül Bizáncból, hanem közvetve Itáliából is; ez az olasz művészettel való élénk kapcsolataink révén érthető. Viszont a formák ebben az esetben is Bizáncre utalnak.

Néhány műemlékünkön nem is a díszítő forma az, ami Bizánc hatására vall, hanem az alapelgondolás és a felépítés. Legfontosabb ilyen emlékünks a feldebrői templom (Heves m.). Némely műtörténetírónk ezt az emléket éppúgy, mint a tarnaszentmáriai kis templomot, ó-szláv építménynek tartja. De már Bogyai Tamás egyik tanulmányában (Das Bildwerk című munkában) rámutat a feldebrői templom egykori, sajátos, centrális, bizánci elrendezésére. Megemlíti, hogy az az élénk építési tevékenység, amely István király térítő munkája nyomán hazánkban megindult, nemcsak olasz és bajor iskolázottságú kőfaragókat foglalkoztatott, hanem olyan mesterek is közreműködtek, akik a keleti művészet köréből kerültek hozzánk. Hogy ezek a mesterek szétszórta másutt is működhettek, azt a feldebrői altemplom szentélyében lévő oszlopfőnek a veszprémi korintusi jellegű oszlopfővel való rokonsága és egyéb I. István-kori bizánci jellegű oszlopfők igazolják.

A feldebrői egyszerű barokk falusi templom nagy jelentőségére egyrészt a már korábban is ismert altemplom sajátossága mutat rá, másrészt Lux Kálmán nagyjelentőségű felfedező munkája. Lux Kálmán Szőnyi Ottóval egyetemben a vakolat leverése által napfényre hozta (1925) egy nálunk egyedülálló, bizánci alapelgondolású templom részleteit. 1936-ban Lux Kálmán folytatta a kutatást és felásatta a templom falain kívül csatlakozó oldalkonház alapfalakat.

Ezeknek az eredményeknek alapján most már elképzelhetjük az egykori, görög keresztidomú alaprajzot (I. t. 1.), melyhez rokonmegoldást vagy Bizáncban, vagy Örményországban találunk (Kutais, Thalin). Legközelebb áll azonban a nagy Konstantin-kori Bethlehemi Jézus születése-templom keleti, centrális megoldású szentélyéhez. A feldebrői templom is ehhez hasonlóan öthajós volt. A többi rokonpélda azonban csak háromhajós: Germignie de Prés Franciaországban, a velencei S. Giacomo di Rialto és a portetorresi S. Gavino templom.

Bizánci jellegű az altemplomban a már említett középoszlop a szentélyben (I. t. 2.); vele rokonalakítású oszlopfőt láthatunk Veszprémbe és a S. Vitale templom kőtárában (I. t. 3.), Ravennában. A bizánci jelleg megnyilvánul az altemplom apszisát díszítő falfestményen is, ez Jézus körbefoglalt mellképét, a négy evangélista jelképével ábrázolja. Rokon Jézusarc jelenik meg az Istambuli Aja Szófia templom előcsarnokának egyik IX. századi mozaikképén.

3. Bizánci elemek Árpád-kori építészetünkben

Már utaltam arra, hogy hazánkban bizánci vagy bizánci iskolázottságú műhelyek tagjai dolgozhattak XI. századi építményeinken, mégpedig olyanokon, amelyek alapelgondolásban és felépítésben ugyan nem a bizánci gondolat megtestesítői, hanem inkább a nyugati, elsősorban pedig az olasz építőkörrel vannak rokonságban, de részleteikben, díszítő elemeikben olyan formavilágra mutatnak, amely kétségtelenül Bizánc művészetéből sugárzott ki.

Erre vall egy adat a Képes Krónikában, mely szerint az óbudai prépostság építéséhez István király kőfaragómestereket hozatott Görögországból (»Magistri lapicidae de Graecia ducti«). Itt tudvalevőleg Bizáncot kell értenünk, mert Bizánc volt a görög tradíciók folytatója.

István megkoronáztatása után *Esztergomban* 1010-ben érseki templomot, oszlopos bazilikát építtetett Magyarország Nagyasszonya és Szent Adalbert tiszteletére. Később ugyan pillérek kerültek az oszlopok helyére, azonban az oszlopos elrendezést tanúsítják azok a jelentékeny, korintusi alakítású, de bizánci metszésű, tehát fűrészesszélű, akantuszlevelekkel díszített oszlopfők, amelyek az elpusztult templomból megmaradtak az esztergomi kőtárban. E pompás kőfaragványok szinte egyetlen emlékei az I. István-kori templomnak. A főhajó falát hordták; ezt elég tekintélyes méretük is bizonyítja.

Azon az oszlopfőn, mely egykor a kőtár udvarán állott, az akantuszlevelek végződéseinek némileg hosszabbak, mint a szigorúan bizáncias leveleknél,

de a levélfelületek mély árkolása már a bizánci befolyás eredménye. Sajátossága, hogy elég nagy mérete ellenére csak egysoros akantuszlevélcsoport díszíti, ezek közt nyúlnak fel a nyakból kiindulva a tölcésrés szárai; innen viszont a kétfelé ágazó levelek nőnek ki, mintegy boltívet alkotva az alattuk elhelyezkedő levelek fölött.

Ebből a tölcésrés szárból szökkennek ki azok az indák, amelyek ívesen hajolva, a tagozott, behajló oldalú, négyzetes alaprajzú fedőlap (abakusz) letompított sarkait támasztják alá.¹

Ugyanott a 7. képen bemutatott 60 cm magas oszlopfőrészlet az előbbihez szinte teljesen hasonló, csak ezen az akantuszlevelek közt feltörekvő tölcésrés szárai vagy csavarosak, vagy fonatosak, a tölcésr peremét pedig fonadékos gyűrű alkotja. A két oszlopfő vonalvezetése, pontos megmunkálása gyakorlott és mondhatjuk egyazon kézre vall.

Határozottan bizánci jellegű az az oszlopfő, amely a székesegyház délnyugati tornyából került ki (II. t. 1.). Ez is a korintusi oszlopfők formáját követi. Ezen, az előbbiektől eltérően, két sor akantuszlevél díszíti az oszlopfő kelyhét, egy zömökebb alsó és egy váltakozó helyzetben eltolt, magasabb levélsor. Ez utóbbiak közt láthatjuk a csavaros felületű levéltölcésrészeket. A levélmetszés itt híven követi a görög, illetve bizánci levélmetszés fűrészes formáit. Különös sajátossága a nagy leveleknek, hogy középerük széles és lapos. Ezzel az alakítással más példákön is találkozunk. (Pl. a Dercsényi által bemutatott két töredéken, 12. és 13. kép). A Balkán bizánci emlékei közül pl. Szalonikiben Panagia Archiropiitos déli előcsarnokának pillérfejezetén (II. t. 2.)² és ugyanott, a Szent György templom kőtárában lévő akantuszlevélsoros párkányon. Főalakításában viszont az oszlopfő rokonát ismerjük fel az üszkübi kőmúzeum oszlopfőjében.

Némileg nyersebb és a klasszikus formáktól eltérőbb az a széles arányú oszlopfő, (Dercsényi i. m. 9. kép), amelyen egy sor bizáncias akantuszlevél közt, valóban tölcésrformájú, csavaros felületű és csavaros gyűrűvel szegett szárai helyezkedtek el és belőlük legyezősen alakított levél, majd két oldalt szétágazó akantuszlevelek nőnek ki. Sajnos, a csorbulások miatt a további részletek nem figyelhetők meg.

A fenti oszlopfő átmenetet alkot a sorozat legdurvább és egyben leginkább leegyszerűsített példájához; de ezen is még mindig felismerhető a korintusi fejezet alaptípusa. A nyaktagozaton nyugvó széles legyezőszerű, csipkézett levelek pótolják az akantuszleveleket; közeikből egyszerű alakítású szár nő ki és ebből kétfelé ágazó csigás inda (II. t. 3.). Kétségtelen, hogy egy provinciális készütséggű, talán hazai kőfaragóval van dolgunk.

A következő csoportba azt a három oszlopfőt sorozhatjuk, amelyek karcsúbb arányukkal térnek el az előbbiektől, de főalakjukban szintén a korintusi

¹ Dercsényi D.: XI. századi királyi kőfaragóműhely Budán. 6. kép Budapest régi ségei XIII. kötetében. Budapest, 1943. 257—293. 1.

² Ezt a fényképet, valamint a továbbiakban több képet Csemegi Józsefnek köszönhetem.

oszlopfők formáit követik. Az egyik széparányú, gondosan megmunkált példán két sor akantuszlevél jelenik meg, a felső sor közé elhelyezkedő, kétoldali csavarodással díszített és fent csavaros gyűrűben végződő, kissé szélesedő szárral. Az oszlopfő felső része az idők folyamán nagyon megrongálódott (Dercsényi, 11. kép).

Formailag legközelebb áll a ravennai S. Vitale templom kőmúzeumában őrzött oszlopfőhöz (I. t. 3.).

Az akantuszlevelek formaalakítása tekintetében az előbbi darabokkal rokon a kőtár egyik befejezetlen, négy oldalán, az akantuszlevelek fölött elhelyezkedő, egy-egy fekvő oroszlán alakjával díszített, 59 cm magas oszlopfője. A levélalakítás rokonsága arra vall, hogy a fenti esztergomi oszlopfővel egyazon kéz munkája. Az állatalakokkal való díszítés azonban nem annyira a bizánci művészetre, mint inkább a koraromán művészetre jellemző. Ebben a korban Itáliában erre nem egy példát találunk.

A harmadik, szinte egész alakjában csak kinagyoltan fennmaradt darab is a korintusi oszlopfőkre emlékeztet. Egyszerű formáival a provinciális késő-római oszlopfőkhöz hasonlít, de a felsőrészen kifaragott levélrészletek a bizánci formakörbe utalják és így ezt is a XI. századbeli faragványok közé sorozhatjuk.

Gerevich könyvében³ a C. tábla első ábrájában bemutatott falioszlop megmaradt felületét a hullámos rajzú akantuszlevelek két sorban teljesen elborítják. Az akantuszleveleknek ez a tapadó jellege, tudvalevően a bizánci stílus sajátja. Kár, hogy az oszlopfő felsőrésze letört és alakjára nézve csak találgatásra vagyunk utalva. Viszont azt megállapíthatjuk, hogy az akantuszlevél formáinak ilyen merészen hajló részletezése egy másik magyarországi emlékünkön, a feldebrői altemplom szentélyoszlopán szintén meg van (I. t. 2.).

Az esztergomi kőtár legérdekesebb darabja kétségtelenül a bizánci jellegű csoportba tartozik. Rajta egy alsó keskenyebb tagozat és egy felső lemez közt, két sorban, széthajló fűrészesszélű levelek egy-egy kis csavaros oszlop két oldalán nőnek ki.⁴ A díszítmény a kő két rövidebb oldalán is folytatódik. A sarkon álló kis oszlopot kis fejezet koronázza. A csavaros oszlop alkalmazásával találkozunk a Rodez-i székesegyház VI. századi ó-keresztény szarkofágján,⁵ Viseszlav (800 táján) horvát fejedelemnek Velencében lévő keresztelő medencéjén és hazánkban a székesfehérvári kőtár kis, medvével díszített kövének sarkán. Az esztergomi darab falpillérfejezet lehetett. Erre vallanak méretei is (109 cm széles, 55 cm magas és oldalmérete 47 cm). Magassága közel egyező a nagy oszlopfők méretével.

Az esztergomi kőtár koraromán emlékei közt olyan töredékekkel találkozunk, amely kétségtelenül Bizánc hatására vall (képét lásd Gerevich i. m. 156. l.) és amelynek rokondarabjait hazánkban Feldebrőn, Zalaváron és Székesfehérvárott szintén megtaláljuk.

³ Gerevich T.: Magyarország románkori emlékei. Budapest, 1938.

⁴ Gerevich: i. m. CXIII. t.

⁵ J. Hubert: L'art préroman, XXVIII. t. d. ábra.

Az esztergomi XI. századi, bizánci jellegű faragványok utolsó darabjaként egy akantuszleveles párkányrészletet (és nem pillértöredéket) kell említenünk.⁶ Dercsényi tanulmányában egy rokon párkányrészletet közöl a 2. képben Budáról. Ez utóbbin az akantuszlevelek két sorban jelennek meg.

A bizánci jellegű díszítő részletek még gyakoribbak XII. századi román stílusú emlékeinken. Magában Esztergomban is találunk erre példát. Ezúttal azonban nem az egykori székesegyház kőmaradványai közt, hanem az újabb, nagysikerű ásatások alkalmával napfényre került királyi vár kápolnáján. A nagy, mintegy 3 méter átmérőjű rózsablak keretét olyan fonatos, hárombordás keretbe foglalt palmetták és levelek díszítik, amilyeneket bizánci építményeken láthatunk. Ugyanilyen díszítésekkel találkozunk a gyulafehérvári székesegyház déli kapuzatának egyik oszlopán és hengeres boltívén. Ezekkel a motívumokkal részletesebben a pécsi székesegyház faragványainak ismertetésénél foglalkozunk.

Még meg kell emlékeznünk azokról a berakott márványdíszítményekről, amelyeket egykor az esztergomi székesegyház főkapuján alkalmaztak. A részletes ismertetés alól felment Dercsényi Dezső jeles és szellemes tanulmánya. Itt csak egy-két rokon technikájú balkáni, bizánci példát említek fel, megerősítve ezzel is a bizánci művészetre való helyes utalást. A beágyazott márványdíszítésre az üszkübi múzeum néhány állatalakos, háromszögű márványlapja nyújt példát (II. t. 4.). Ugyanilyen technikával készült az a vörösmárvány kapuoromzat Esztergomban, amely esetleg a székesegyház oldalkapuját díszíthette. A székesfehérvári kőtár 14. sz. párkánytöredéke is ilyen inkrusztációs technikával volt díszítve.⁷

Ugyancsak István király alapította (1003—4.) a székesfehérvári királyi bazilikát; ott is temették el. Megmaradt szarkofágja szintén a bizánci művészetet képviseli hazánkban.⁸ Varju szerint velencei mester munkája, Gerevich is velencei eredetre utal, és 1040-ben keletkezettnek mondja. Szerintem is ez a helyes keltezés. Velence ekkor nem is volt egyéb, mint Bizánc külvárosa; számos bizánci mester működött ott. Ezt a bizánci kapcsolatot igazolja a bizánci művészetben kedvelt rozettadísz és a fonadékos keret (III. t. 2.), ennek rokon alakítását szemlélhetjük egy Mesemvriából (Bulgária) származó mellvédlacon (III. t. 1.) a szófiai múzeumban és egy rozettás példa Rómában a S. Maria in Trastevere templom mellvéd részletén (III. t. 3.).

A továbbiakban nem a székesfehérvári királyi templommal, hanem tárgyamhoz illően az építészeti, főleg pedig a díszítő részletekkel foglalkozom. Itt is megkönnyíti feladatomat Dercsényinek fent idézett munkája, mivel az egyúttal a kőtár faragványainak részletes jegyzékét is tartalmazza. A székesfehérvári bazilika is eredetileg oszlopos elrendezésű volt. Sajnos, az eredeti, XI.

⁶ Dercsényi: i. m. 5. kép.

⁷ Dercsényi D.: A székesfehérvári királyi bazilika, Budapest, 1943. 78. kép. 1. ábra.

⁸ Dercsényi: i. m. 50—53. kép.

századi oszlopfőkből legföljebb néhány részlet és kis töredék maradt fenn. De megmaradt két nagyméretű pillérfej, bizonyára a templom belső, kezdő falpilléireiről vagy esetleg a diadalívet hordó pillérekről. Az egyiken az egész felületet sűrűn egymás mellé és fölé helyezkedő, felső részükkel visszahajló akantuszlevelek borítják.⁹ A bizánci anyagban nem egy rokonalakítású példával találkozunk. Finomabb megmunkálásban — pl. az Istambuli Marcián oszlop fejezetén is szemlélhetjük. Ennek a pillérfejezetnek a párdarabja egy elütő díszítésű pillérfej.¹⁰ Felső részén derékban, övgyűrűvel kapcsolt, kettős palmetták közé fogott, domború rozetták sorakoznak (de ez nem abakusz), alatta pedig ferdén elhelyezkedő ujjas levelek díszítik három sorban a felületet, a faragványoknak szokatlan, szinte barbár jelleget adva. A felső fríz kétségtelenül a bizánci formakincshez tartozik.

E kőtárban még néhány olyan XI. századi oszlopfőtöredékkal találkozunk, amelyek az esztergomi példákkal mutatnak formarokonságot. (I. m. 39. kép.)

A két összefonódónyakú madársárkányos oszlopfőrészlet abakuszát akantuszlevélsor és fölötte fogrovat díszíti. Valószínű, hogy ez némileg később, de azért még a XI. században készülhetett.¹¹

Egy falpillér összetett fejezete szintén átmenetet alkot a XII. századi formákhoz.¹² Az akantuszlevelek faragása is más, simulóbb; alattuk kifejezetten alapkehely forma van, amely nem követi a korintusi oszlopfej formáját, inkább a román kehelyforma testesül meg benne. A levélmetszés azonban bizáncias.

Figyelemreméltó, főleg kormeghatározás szempontjából, az az akantusz díszű, tagozott boltív (talán kapuív) részlete, melynek hengeres tagozatán olaszos, talán még inkább dalmáciai, cserleves díszítmények szerepelnek. Ezek kora a XII. századra tehető. Mellette pedig sűrű bizáncias akantuszlevelek borítják a szélső tagozatot.¹³ Tudjuk, hogy a székesfehérvári bazilikát a XII. században átépítették. Ez a faragvány és a következők tehát az átépítés idejéből származnak.

Az akantuszlevél sajátos, merev alakítása figyelhető meg egy erőteljes boltív töredéken, rajta három levél sorakozik egymás mellé (Kőtár 20. sz.). Ilyen díszítménnyel találkozunk mind a pécsi kőtárban, mind a szegedi múzeumban.

A bizánci, két- és hárombordás, szalagfonadékos díszítmény néhány tanulmányos példányával ismerkedünk meg Székesfehérvárott. Ezek mind keretdíszül szolgáltak. A 11. számú darabon ötágú palmettát fog közre a kétbordásszalagfonat. Az 5. szám pontos faragása miatt érdemel figyelmet. Két fonadékos díszű darabon a kettős szalagfonadékba egy-egy háromágú palmetta van bekeretelve.¹⁴

⁹ Dercsényi: i. m. 35. kép.

¹⁰ Dercsényi: i. m. 36. kép.

¹¹ Dercsényi: i. m. 38. kép.

¹² Dercsényi: i. m. 37. kép.

¹³ Dercsényi: i. m. 74. kép.

¹⁴ Gerevich: i. m. 157. l.

Különleges rendeltetésűek voltak az ívsoros párkányzat gyanánt alkalmazott, félkörös mezőbe foglalt páros madárral (kőtár 17) és levéldíszes kerettel (kőtár 31.) ékes kőfaragványok. Az elsónél a madarak elhelyezése bizánci hatásra vall.

Összefüggő csoportot alkotnak azok a faragványok, amelyek a pécsi székesegyház gazdag és nem egy esetben a székesfehérvárral teljesen rokon bizánci jellegű faragványaiból állanak. Ezek egyazon műhely alkotásai. Éppen ezért majd a pécsi anyag ismertetésekor utalok a rokon székesfehérvári darabokra. Most csak azt említem meg, hogy *Felsőszabadegyház* kis templomának homlokfalában a székesfehérvári anyaghoz tartozó, sakktáblás és akantuszos díszű boltív részletét és ugyanitt egy dombormű (valószínűleg az Utolsó vacsora) háromalakos töredékét találtam.¹⁵

Ugyancsak a székesfehérvári anyaghoz tartozik egy tagozott, hármas sávban (sakktábla, álló palmettásor és fonadékos keretbe foglalt kétágú palmettával) díszített boltívrészlet a csetényi kastély parkjában.

A székesfehérvári kőtár legérdekesebb darabja az a Horváth Henrik szerint Imrét és nevelőjét, Gellért püspököt ábrázoló szobormű (Kőtár 74.), melyet korábban római eredetűnek tartottak, majd pedig Horvát Henrik XII. századnak mondott. Bizánci jellege kétségtelenül megállapítható az Imre fejét ékesítő, csüngős ékszerrel. Ilyen ékszer Bizáncban már korábban is használatos volt, amint azt Theodora császárnő VI. századi fejszobra igazolja. (Kunstschätze der Lombardei. Katalógus, 4. tábla, Zürich, 1948.) Jellemző a Szt. Gellért alakján levő köpeny bő, zacskószerű ujjja; ehhez a Mesemvriából a szófiai múzeumba került, egyházi férfiút ábrázoló szobortöredék szolgálhat analógia gyanánt (IV. t. 1.). A bizánci eredet ezáltal is hangsúlyozódik. Keletkezési idejét inkább Imre halála utánra, a XI. századba helyezném. A faragás tökéletes volta gyakorlott, bizánci mesterre vall.

Dercsényi Dezső »Budapest Régiségei« XIII. kötetében (Budapest, 1943.) érdekes tanulmányt írt »XI. századi királyi kőfaragó műhely Budán« címmel. Ebben ismerteti azt a néhány pillér- és oszlopfőt, ami kevés megmaradt. Legrégebben ismert az a pillérfő, amely a Sárosfürdő lebontott épületéből került elő. Leírása alól felment egyrészt a fentidézett tanulmányban megjelent kép (1. sz.), másrészt az esztergomi egyik oszlopfőhöz való rokonsága. Tehát ez is XI. századi; Horvát Henrik szerint a Gellért-legendában említett tabáni templomból származik. Horváth tévesen adja meg a faragvány hosszát (133 cm), mert az a megadott magassági méret (40 cm) arányában legföljebb 65 cm lehet.

E pillérfő közeli rokona az egykor Hauszmann Alajos tanárnak, a budai királyi vár újjáépítőjének tulajdonában volt Anna-major (Izbég mellett) parkjában épített műromban, Csemegi József által felfedezett, szinte teljesen megegyező pillérfő. Az örökösök elbeszélése igazolja, hogy a kő Budáról került

¹⁵ Csányi K.: Néhány szobrászati emlék az Árpádok korából. Lyka emlékkönyv. Budapest 1944. 114, 4. kép.

mostani helyére. A közelmúltban alkalmam volt megsejtelni. Mindkét pillérfej egyazon kéz munkája, de méretben némileg eltérő (h. 75. cm, mag. 52. cm). Ezen is átmegy a díszítmény a két rövid oldalra is. Tehát mindkettő falpillér fejezete volt.¹⁶

Dercsényi idézett tanulmányában, a 4. képen az aquincumi múzeumban őrzött XI. századi, bizánci jellegű oszlopfőt mutatja be. Szintén kétsoros akantuszlevél díszíti, viszont a tölcseres száruk, amelyekből az előbbi példánál a kétfelé boruló levelek kinőnek, itt hiányoznak. Az oszlopfő felső részének töredezett volta miatt nem tudjuk a további díszet elképzelni. Még leginkább a balkáni, bizánci emlékek oszlopfői közt találhatunk analógiát.

Az Óbudán talált, jelenleg a Halászbástya múzeumban levő, kétsoros akantuszleveles pillérfőt¹⁷ már említettem, mint az esztergomi kőtár egysoros akantuszos párkányának rokonát. Az akantuszlevelek bordáinak lapos alakítása jellemző az óbudai példán.

Óbudán még egy hárombordás szalaggal és kisebb levéldísszel ékes kőtöredék került elő. Rokonalakítású díszítményekről a székesfehérvári anyag ismertetésénél volt szó.

A budai vár leletei közt szerepel egy hárombordás szalagfonadékkal díszített oszloptörzsrészlet (a Halászbástya Múzeumban, 18 cm átm.), körösmezőiben kis négyleveles rozetta, a közökben pedig hajlott levél élénkíti. Ez egy XII. századi kapuzat oszlopa volt, de díszítményének jellege a bizánci formakörbe kapcsolja.

Dercsényi fentemlített tanulmányában egy budai kőfaragóműhely létezésére következtet. De az a néhány köemlék, amelyet bemutat, talán őt sem elégítette ki, és ezért belevonja tanulmányába a jóval gazdagabb esztergomi és székesfehérvári egykori bazilikák kőtárainak anyagát. Tudjuk, hogy mindkét, elég tekintélyes templomot István király alapította, tehát mindkét helyen jelentékeny kőfaragóműhely működött. Mindkét város egyúttal királyi székhely is volt. E két műhely tagjai közt nem egy bizánci iskolázottságú mester dolgozott. Ezeket kisebb csoportokban máshová is elküldték. Így keletkezhetett a budai műhely is. Buda ugyanis ekkor még nem volt királyi székhely, jelentősége tehát háttérbe szorul az előbbi két hely mögött.

Az antik korintusi oszlopfő bizánci változatát tükrözi az egykori *veszprémi* székesegyháznak XI. századi, nyersformájú, zömök oszlopfője.¹⁸ A két sor akantuszlevél, durvább faragásban, a feldebrői altemplom oszlopfőjére (I. t. 2) emlékeztet, úgyszintén a levelek erősen hangsúlyozott középbordája is. Különleges megoldású a felső akantuszlevelek közt elhelyezkedő, egyszerű, tölcseres szárból kinövő fonadékos boltív. Az oszlopfő arányában az esztergomi primitívalakítású oszlopfőre emlékeztet. (I. t. 3.).

¹⁶ Dercsényi: XI. századi kőfaragó műhely Budán. i. m. 3. kép.

¹⁷ Dercsényi: i. m. 2. kép.

¹⁸ Gerevich: i. m. XCVIII. t.

Divald Kornél hívta fel a figyelmet a veszprémi múzeumnak néhány párkányrészletére. Ezek a díszítés kisebb eltérésekkel szinte teljesen rokon. Divald kimutatta, hogy azok magyar, honfoglaláskori sirokból kikerült tarsolylemezeinken megjelenő szaszanida palmetták másai. Hasonló díszű kőpárkány van Pilisszentkereszten és Bodrogmonostorszezen is. Ez a palmetta kőbe-faragott egyszerűbb formában megvan a szaloniki Demeter templom keskeny párkányán (III. t. 4.). Csemegi a Magy. Mérnök és Építészegylet értesítőjében (Budapest, 1942. 71. lapján) két képet közöl, közülük a felső tévesen van szaloniki eredetűnek meghatározva; Veszprémben van. Ilyen palmetta fordul elő Bulgáriában, a platneljai falburkoló fajánszlemezek díszítő motívumai közt. (Fehér Géza: A bolgár-török műveltség emlékei, Budapest, 1931.)

A veszprémi múzeumba Jásdról került keretrészletet körbefoglalt, két-ágú palmetták és álló palmettasor díszítik. Rokon, XII. századi darabokat Székesfehérvárott és Pécsen is ismerünk. Nagyon valószínű, hogy ez a darab is a székesfehérvári anyaghoz tartozik.

A szekszárdi egykori apátságot 1063-ban alapították. Szerencsére néhány faragottdíszű részlete megmaradt. Három oszlopfőt és egy érdekes vállkövet őriz a szekszárdi múzeum. Az oszlopfők közül egyiken érvényesül a bizánci, végtelen, kétbordás fonadékdísz (IV. t. 2.), melyben a ravennai S. Vitale templom egyik oszlopfőjének motívumaira ismerünk, azzal a különbséggel, hogy a szekszárdi oszlopfő fonadékos köreiben kis keresztet alkalmazott bizánci iskolázottságú mestere. A kemény mészkőből faragott töredékes oszlopfő szélessége 65 cm, magassága 46 cm.

Koraramánkori díszítő szobrászatunk szempontjából a legérdekesebb példát az említett vállkő nyújtja (H. = 94 cm, szél. 49 cm). Szintén kemény mészkőből készült. Bizonyára a torony ikerablakának középoszlopán nyugodott, felfogva a két ablaknyílás vastag boltívét. A fenti oszlopfő fonadékdíszre látható a vállkő egyik végén, két hosszoldalát a veszprémi párkányról ismert, szaszanida palmettasor díszíti, másik végét pedig kétbordás, sűrű szalagfonadék tölti ki. Mindez a részlet tehát Bizánc hatására vall.

A leggazdagabb, idevágó, de a XII. században keletkezett anyagot az egykori pécsi székesegyház megmaradt kövei szolgáltatják. Itt egyik legfontosabb hazai építőműhelyünk dolgozhatott; a XII. században újjáépítették a székesegyházat; díszítő elemei szinte kizárólag a bizánci formavilággal vannak rokonságban. A székesegyházat némely történetírónk szerint István király 1009-ben, mások szerint Péter (1038—41 és 1044—46) kezdte meg Szent Péter tiszteletére. A megmaradt oszlopfők inkább erre az utóbbi időre vallanak. 1064-ben a templom leégett. Az újjáépítés később a XII. század első felében történt. A kőtár ismertetésével Szőnyi Ottó foglalkozott részletesen.¹⁹ Helyesen utal arra, hogy a kövek Bizánc hatásáról tanuskodnak.

¹⁹ Szőnyi O.: A pécsi püspöki múzeum kőtára, Pécs, 1906.

Az itt látható díszítmények sokfélék, úgyhogy típusok szerint csoportosíthatjuk őket. Az első alapmotívum az akantuszlevél, ez párkányokon és kereteken, (pl. a sz. Bertalan dombormű két oldalán, V. t. 1.) is előfordul. Az akantuszlevélnek párkánydíszként való alkalmazása az ó-keresztény korban már a jeruzsálemi Porta Aurea vállpárkányán, a Msatta-i palota homlokzatának egyik tagozatán és a szaloniki Demeter-templom egyik oszlopának vállkövén (V. t. 2.) is előfordul (VI. sz.). Pécssett, többnyire más díszítményekkel együtt, párkányokon alkalmazták. Megvan íveken is, úgyszintén homorú tagozaton, keret gyanánt felhasználva. Felső részével erősen kihajló példája látható a Kahrié mecset díszített ívén, Isztambulban.

Egy párkányrészlet Pécsről két és fél akantuszlevéllel, rokon-alakban ismeretes Székesfehérvárott. Pécssett ez a forma az egykori népoltár sátrán, a kockafejezet kísérő dísze gyanánt is előfordul.²⁰

Másik gyakran alkalmazott díszítmény a palmetta. Ezek vagy boltíves, kapuszerű keretben sorakoznak egymás mellé, középen lyuksorral élénkített szalaggal (V. t. 3.), vagy előfordulnak középosztás nélkül is. Hasonló díszű boltívrészleteket őriz a székesfehérvári kőtár is fent sakk-táblás, lent pedig keretbefoglalt páros levéldísszel. A keretelt akantuszlevél lehet egyenes párkányon, vagy boltíven alkalmazva. A keretelés ezeknél is hárombordás szalagokból áll. Esetleg a palmetta minden keretelés nélkül felsorakozhat a homorú párkánytagozaton.

Az ötágú palmettát övezheti önálló köríves, hárombordás keret, úgyhogy alsó, összehajló végéből nő ki a palmetta, vagy lehet hatágú, vagy pedig közepén szétválík és kétfelé hajlík (V. t. 4.). A pécsi kőtár mindezekre bőven nyújt példát. Ugyancsak találkozunk ilyen díszítményekkel a székesfehérvári kőtárban is; így a táncosnővel ékes sarokkő egyik oldalán (Dercsényi i. m. 53. sz.) és ugyanott az 51. számú hevederen. Rokon, zárt palmettás alakban Preslav (Bulgária) kőtára szintén felmutat ilyen díszítményt. (V. t. 5.)

Eltérő válfaja a palmettás díszítménynek az, amikor nincsen keretbe foglalva, hanem egy-egy ötágú palmetta közt háromágú levél helyezkedik el, úgy, hogy alsó száruk széthajlík. A hatás itt is olyan, mintha a palmetta keretelve volna. Példa erre Pécssett egy pontos rajzú fedőlap (VI. t. 1.), amelyhez hasonló díszítményt láthatunk egy párkányon az isztambuli Kahrié-mecsetben és egy oszlop fedőlapján a zárai kőtárban. Ez a forma a műhelyközösség révén eljutott Székesfehérvárra, ahol egy boltív kövén jelenik meg (Dercsényi i. m. 46. és 50. sz.).

De nem mindig elégedtek meg ilyen egyszerű alakítású palmettával, hanem azt fokozatosan gazdagították. Két szép példát is találunk a pécsi kőtárban, az egyiknél még az előbbi háromágú levél fogja közre egy keretkövön a gazdagabb palmettát, míg a másik példán maguk a keretelő levelek is elágaznak és kis szőlőfürtöt zárnak be (VI. t. 2.). Ilyenmú gazdagítást észlelhetünk a szófiai múzeum egyik keretkövén. (VI. t. 3.)

²⁰ Gerevich: i. m. CXVIII. t. 2. kép.

Nagyon változatosak Pécsen azok a megoldások, amelyeken a különböző alakítású palmetták fonadékos, vagy hullámos keretekbe vannak foglalva. A palmetták lehetnek zártak, vagy több ágra szétnyílóak. (VI. t. 4.) A palmetták elhelyezkedése is eltérő: vagy keresztben áll a párkány vagy a keret irányára vagy annak hosszirányában kapcsolódik a két- esetleg hárombordás szalagfonadékra (VII. t. 1.).

Lazább megmunkálás jellemzi azokat a fonadékos kereteléseket, amelyeknél a bordás szalagot faágyszerű indák helyettesítik. Ezeken inkább olasz, vagy dalmát előképek hatását állapíthatjuk meg, az előbbi, inkább »bizánci jellegű« alakítással szemben.

A hullámos leveles inda legegyszerűbb, de pontosan megmunkált példájával Székesfehérvárott találkoztunk.²¹ Pécsen viszont gazdagabb alakítású, változatos formákkal ismerkedhetünk meg (VII. t. 2.). Az elsőre szép analógiát nyújt a trnovo múzeumnak kereszttel díszített abakusza (VII. t. 3.), ugyanitt gazdagabb rajzú példa is előfordul.

Kedvelt eleme a bizánci díszítménynek a *rosetta*. Sokfelé találkozunk vele, akár a X—XI. századi elefántesont ládikákat, akár a ravennai vagy torcelloi mellvédeket vagy a thébai múzeum mellvédlapjait vesszük szemügyre. De ellátogathatunk az isztambuli Kahrié-mecsetbe (az egykori bizánci templomba), itt is találkozunk olyan példával, melyhez rokonalakítás a pécsi kőtár gyűjteményében is akad. Legegyszerűbb rozettáink gyöngyös keretbe vannak foglalva, éppen úgy, mint egy somogyvári faragványon.²² Még egyszerűbb az a rozettasor, amely a pécsi egykori népoltár kockafejezetének abakuszán (fedőlapján) látható.²³ A bizánci szövetek díszítésének kedvelt motívuma volt a négy, csúcsával összenéző szívalakból összetett rozetta. (pl. a koronázási palást eredeti alapszövetén). Ilyen rozettadísz sorakozik egymásmellé egy boltíves kövön, a pécsi kőtárban. A további pécsi, gazdagabbrajzú rozetták, a megmaradt példák tanúsága szerint, egy pillérsarok felületének két oldalát díszítették. Ez a pillér csakis a diadalív sarokpillére lehetett. Találunk közöttük egyszerűbb sugaras és gazdagabb, levelesdíszű megoldásokat (VIII. t. 1.). Szent István XI. századi szarkofágján is széprajzú rozettákat láthatunk (III. t. 2.). A pécsiek mind a XII. század alkotásai.

A már említett Kahrié mecsetbeli rozetta, miként a pécsi is, négyzetes térkitöltésül van alkalmazva, viszont másképpen megrajzolt térkitöltő díszítmények a pécsi kőtárban igazán változatos elgondolásban fordulnak elő. Leginkább az életfa alapfogolata adja a kiinduló formát (VIII. t. 2—3.), mint azt az athéni Kapnikaria-templom északi kápolnájának keleti ablaka fölött láthatjuk (VIII. t. 4.). Esetleg kanyargó, leveles szalagok töltik ki az adott teret.

²¹ Dercsényi: a 7. sz. alatt i. m. 56. kép.

²² Gerevich: i. m. CLIII. t. 2. kép.

²³ Gerevich: i. m. CXVIII. t. 2. kép.

Különleges díszítmény keletkezik akkor, ha két, csúcsával érintkező, szalagból alakított szívidomot helyezünk egymásra, bennük egy-egy csúcsával összenéző palmettával. A pécsi székesegyháznak akár egyenes párkányain, akár nagyobb sugarú boltívén (IX. t. 1.) ezzel a díszítménnyel többször találkozunk. Ennek egyszerűbb mása négyszöges, fonadékos keretbe foglalva, megvan az üszkübi múzeum egyik díszített kőlapján (IX. t. 2.).

Lehetetlen, hogy a pécsi kőtár gazdag anyagának minden egyes idevágó darabját felsoroljam, azért csak néhány szóval még a szobrászati emlékeken megnyilvánuló bizánci jellegű részletekre kívánok rámutatni. A szembeállított madárpár ismeretes motívum a bizánci szöveteken. Ezt plasztikában megtaláljuk a pécsi altemplomba vezető lépcső domborműveinek keretében.²⁴

Ezek a domborműveken és más pécsi szoborműveken többször megfigyelhetjük, az egyes alakok ruházatán, a bizánci módra alkalmazott díszítést. Bizánchan ugyanis a gazdag ruházat szegélyét nemcsak hímzéssel, hanem ékkövekkel és gyöngysorokkal díszítették. Ezt a magyar szobrász, bizonyára bizánci elefántcsont domborművek nyomán, a pécsi alakokon is alkalmazta. A trónoló Mária bő köpenyujjának szegélye ékköves és gyöngysoros díszítésű. (Gerevich i. m. CLXXIII. t.) Szintén ilyen gazdag díszítésű egy üdvözlő angyal szembenéző alakján a köpeny szegélye.²⁵ Egy nagyszerű szakállas királyfej koronáját gyöngysorok ékesítik. Ezeket a példákat még tovább folytathatnánk.

A pécsi példákhoz hasonló gyöngysoros ruhadísszel (a nyakon és ujjakon) a somogyvári Jézuson és angyalokon találkozunk. Az előbbi szoborművön még a dicsfény pereme is gyöngysoros.²⁶ Úgyisint az ember küzdelmét az oroszláncgriffel ábrázoló szobormű ruhaszegélyén is megvan ez.²⁷

A gyöngysor dicsfény keretében Szent Péter domborműves alakján is megjelenik Gyulafehérvárott és a gyémántsor az ifjú királyt ábrázoló szoborművön a jáki templom északi mellékapsziséban.²⁸

Az eddig tárgyalt nagyobb fontosságú anyagon kívül még szólanunk kell néhány olyan emlékről, melynek csak egy-két töredéke maradt fenn. Először is a XI. századi példákat vesszük sorra. Ilyen a *zalavári* fél dombormű (IX. t. 3.), ennek rajzát minden csonkasága ellenére is jól megértjük: egy repülő sast ábrázol, karmai közt özlet emelve. Ez a csoport körös, majd négyzetes, hármastagozatú szalagfonadékkal keretelt. A sarkokat kétfeléhajló levél díszíti. A háttér feketére festett. Még érthetőbbé teszük e csonka jelenetet a balkáni bizánci művészetben előforduló rokonábrázolások. Közeli rokonságot állapíthatunk meg elsősorban a keretelés alakítása tekintetében a szaloniki sasos kőlap rajzával, viszont a jelenet hasonlósága állapítható meg az üszkübi múzeum nyulat emelő sasos kőlapjával. Némileg rokon, de kevésbé jó állapot-

²⁴ Gerevich: i. m. CLXXX. t.

²⁵ Dercsényi: Somogyvári apátság maradványai 10. és 11. kép.

²⁶ Dercsényi: i. m. 9. kép.

²⁷ Gerevich: i. m. CLXXXVII. t.

²⁸ Gerevich: i. m. CCVIII. t.

ban van, az a fonadékos keretbe foglalt, sasos dombormű, melyet Bogyay Tamás fedezett fel a szombathelyi múzeumban. Ez szintén Zalavárról származik.

Ide sorolható a feldebrői altemplomban előkerült fonadékos díszű kőlap töredéke,²⁹ csakhogy ezen a körös középmezőben nem sast, hanem hurkos, kétbordás rozettát faragtak ki. Egyébként a keret rajza egyező a zalavári, elsőnek említett kőlapéval.

A *vértesszentkereszti* bencéstemplom romjainak felmérésekor a közeli erdőben egy nagy, négyszögű faragott követ találtunk. A kő egyik szélét élesfaragású, egymásbafonódó, négybordás, köröskeretbe foglalt és változóhelyzetű, bizáncias palmetták díszítik. Bizonyára egykor a kapuzat lépcsős sarkának a dísze lehetett. Keletkezési ideje a templommal együtt a XII. századra tehető. Legközelebbi rokonait Pécssett, Székesfehérvárott és Preslavban (V. t. 5.) találjuk.

Cikó (Máriaszéplak, Tolna m.) egykori temploma téглаépítmény volt, de a díszítő részletek kőből voltak kifaragva. Ma csak szentélye áll fenn. Megmaradt kődíszein a Pécssett és Székesfehérvárott alkalmazott bizánci, keretelt palmettákat látjuk viszont.³⁰ A pécsi kapcsolat nyilvánvaló.

Bizánci palmettás és hárombordás szalagfonattal ékes kődarab került elő Simontornyán. Ezen nagyobb, egymásmellé sorozott, fonadékkal kapcsolt körös mezők állapíthatók meg, az egyiknek nagyobb része megmaradt, és benne az Isten báránya domborműben jelenik meg. Egyik oldalán VIMVSC betűk olvashatók. Ez is a pécs-székesfehérvári körhöz tartozik.

Békefi Remig³¹ az egykori *Tur-i* egyházból fennmaradt, faragott díszű követ mutat be a 116. lapon. A kő tagozása a simontornyai kődomborműre emlékeztet; ezen is két, egymással kapcsolódó, hárombordás, körös mező van kifaragva, és az egyikben itt is az Isten bárányát a kereszttel, a másikban pedig szárnyas griffet láthatunk. Békefi is Árpád-korinak mondja a faragványt. Bizánci jellegét azonban nemcsak az alkalmazott fonadékból, hanem az oldalt csatlakozó levelek formáiból is jól megállapíthatjuk.

Végül még a *Bény-i* egykor premontrei, egyhajós, kéttornyú templom egy-két oszlopfőjét említem fel, mint a bizánci befolyás érdekes, XII. századi példáit. Elsősorban az a két faloszlop fejezete érdemel figyelmet, mely a hajó két oldalán a közbeeső és ma hiányzó oszlopokkal együtt az egykori karzatot támasztotta alá. A déli oldalon levő hűen követi az antik, korintusi fejezetek formáját. Kettős levélsora ugyan síma felületű, de a felső sorban elhelyezkedő levelek közt kinőtt és a tölcéséres szárból kiszökkenő levéldísz teljesen a bizánci levélmetszés formáit követi. Párja az északi oldalon jóval egyszerűbb, bár főalakjában rokon az előbbivel; ezen a csavaros szárból csigás sarokdísz, befelé pedig vályúzatot levél hajlik. A bizánci jelleg még jobban érvényesül a belső,

²⁹ Gerevich: i. m. CXLIV. 1. kép.

³⁰ Gerevich: i. m. CLXI. t. 3. kép.

³¹ Békefi R: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban, 1907.

nyugati kapuzat jobb-és baloldali egy-egy oszlopfőjén és az ajtónyílás jobboldali akantuszleves konzolján.

Fennálló vagy jórészt elpusztult árpádkori emlékeink maradványainak formavilágában két csoportot különböztethetünk meg: az egyik a XI. századi, túlnyomóan Szent István-kori részletek, a másik a XII. századi csoport, ennek legváltozatosabb és leggazdagabb anyagát a pécsi székesegyház kőtára őrizte meg. Ebben az időben már magyar kőfaragóműhelyek működésére gondolhatunk. E műhelyeknek különféle iskolázottságú tagjai voltak, akik vándoréveikben hol Bizánc, hol Itália, hol Franciaország, hol pedig Bajorország hatása alá kerültek. Így magyarázható az a változatosság, amely Árpád-kori alkotásainkon és a rajtuk alkalmazott díszítményeken megnyilvánul.

Ezek a kötöredékek ránk nézve nagy értékűek, mert igazolják, hogy nálunk is magas színvonalat ért el a művészet, és beszédes tanúi annak a kornak, amely hazánkban nem egy kiváló műemléket hozott létre.

Felvetődik még az a kérdés, hogy amint mi Bizánctól, úgy Bizánc nem egy korábbi művészeti körből ismerte-e meg ezeket, művészetük részére oly jellemző díszítő formákat? A legújabb szaszanida ásatások erre is választ adnak. Legelőször a »London News« 1931. évfolyamában »Persian art discoveries at Kish« címen megjelent cikk hívta fel a figyelmemet, majd az 1932. évfolyamban Arthur Upham Pope »New Relics of a great period in Persian art« című beszámolója a damghani szaszanida palota feltárásáról. Ebben részemre még meglepőbb formakincs vált ismeretessé. Végül Ernst Kühnel, egykori múzeumi kartársam által megküldött »Die Ausgrabungen der zweiten Ktesiphon-Expedition 1931—32.« könyvalakú (1933) jelentése olyan anyagot nyújtott, amely az összehasonlításból levonható következtetést lehetővé tette.

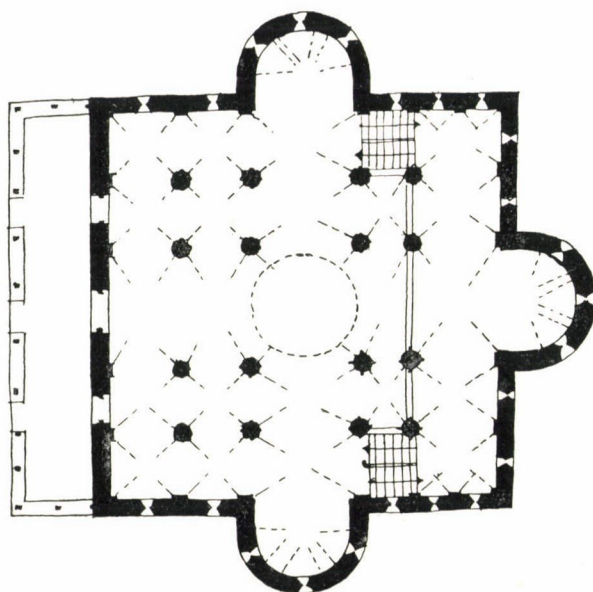
Bár e díszítő részletek a kőhiány miatt az egykori szaszanida birodalomban mind stukkóból készültek, a bizánci formák pedig kőből vannak kifaragva, az adott rokonformák mégis szinte teljesen egyezők.

Sorban megtaláljuk a kishi palotában, majd azzal egyezően a ktesiphoni ásatásoknál a kétágú palmettát (lásd Pécssett); a szaszanida példánál gránátalmát zár körbe (IX. t. 4.). Épúgy megvan az egyszerű, ötágú palmetta is Kishben, viszont a hullámos inda a mieinkhez hasonló példáját szemlélhetjük a ktesiphoni anyagban. A hullámos inda kiágazó levéldísszel ismeretes a kishi palotában (X. t. 2.). A rozettadísz, bizáncias levelek közt, szintén alkalmazták.

Nagyszerű részletek kerültek elő a damghani palota romjaiból. Ilyen pl. a kettévált palmettának bordás szalaggal való kapcsolása (X. t. 1.). egy boltíven. Ilyen egy hullámos, erőslendületű, kétbordás szalag, melyből gazdagalakítású palmetták nőnek ki (X. t. 3.). Feltűnő e palotának az a helyisége, mely alaprajzában keresztény templomainkéhez hasonló elrendezésű. Kétoszlopos előtérből háromhajós részbe jutunk, ehhez a mi szentélyeinkre (pl. Vértesszentkeresztre) emlékeztető keskenyebb tér csatlakozik. Az oszlopok vaskosak, mert szárfított agyagtéglából készültek, felületüket stukkó-lapok borítják. A damghani

palotában ezek a stukkóburkolatok megmaradtak eredeti helyükön. Az egyik oszlopon félkörös, zömök ívekbe foglalt (teljesen bizánciasjellegű) kettős levelekből alakult (XI. t. 1.), a másikon négyzetes, átlósráczozatú keretbe illeszkedő palmetták (XI. t. 2.) állanak. Hasonlójellegű az a díszítmény is, melyet figurális domborművel, pl. vadkan fejjel alkalmaztak.

A szaszanida birodalom ideje 220—650-ig terjed i. u. A korai bizánci díszítőformák a VI. században (pl. Aja Szofia-templomban) még nem állanak oly közel a fenti szaszanida formákhoz, mint a középbizánci (VIII—X. századi) és az azokból származó magyarhoni díszítő formák. Úgy látszik, hogy a szaszanida művészet nem mindjárt kezdetben, hanem később éreztette hatását a bizánci művészetben.

1.

2.

3.

1. Feldebrő. A templom helyreállított egykori alaprajza. — 2. Feldebrő. Az altemplom szentélye középoszlopának fejezete. — 3. Ó-keresztény oszlopfő a ravennai S. Vitale templom kőtárában.

1.

2.

3.

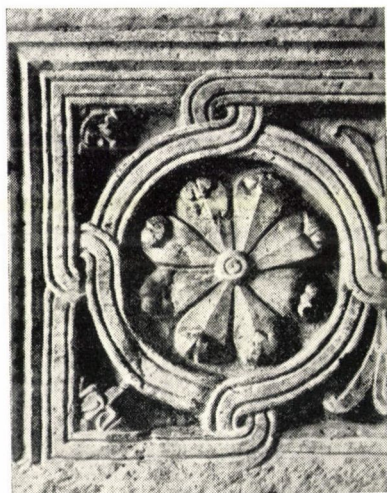

4.

1. Oszlopfej az egykori esztergomi székesegyházból. — 2. Pillérfej a szaloniki Panagia Archiropiitosban.
3. Oszlopfej az esztergomi kőtarban. — 4. Márványberakásos díszítmény az úszkübi múzeumban.

1.

2.

3.

4.

1. Mellvédlap Mesemvriából a szófiai múzeumban. — 2. Részlet István király szarkofágjáról. Székesfehérvár. — 3. Mellvéd-részlet. Róma, S. Maria in Trastevere templomban. 4. Szaszanida palmettás kökeret. Szaloniki, Demeter templom kőtára.

1.

2.

1. Szófia (múzeum). Szoborrészlet Mesemvriából. — 2. Fonadékos díszű oszlopfő az egykori apátságból (1063). Szekszárd, múzeum.

1.

2.

3.

4.

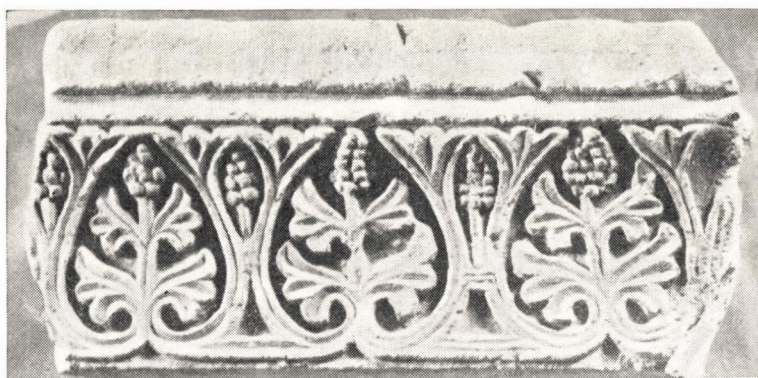

5.

1. Szt. Bertalant ábrázoló dombormű akantuszleveles díszítéssel. — 2. A szaloniki Demeter-templom oszlopfője akantuszos vállkövel. — 3. Nagysugarú boltív díszített köve. Pécs, kőtár. — 4. Boltíves díszített keret, XII. század. Pécs, kőtár. — 5. Keretbe foglalt, palmettával díszített kő. Preslav, kőtár.

1.

2.

3.

4.

1. Palm. díszű fedőlap. Pécs, kőtár. - 2. Palmettás díszű keretrészlet. Pécs, kőtár. - 3. Palm. díszű keretrészlet Preslavból. Szófia, múzeum. - 4. Háromágú palmettával díszített keretrészlet. Pécs.

1.

2.

3.

1. Hosszirányban elhelyezett palmettadísz. Pécs, kőtár. — 2. Hullámos indával díszített keret. Pécs, kőtár. - 3. Hullámos indával díszített abakusz. Trnovo múzeum.

1.

2.

3.

4.

1. Rozetta-díszítés. Pécs, kőtár. — 2—3. Térkitöltő életfa díszítés. Pécs, kőtár. — 4. Térkitöltő életfa díszítés. Athén, Kapnikarea templom.

1.

2.

3.

1. Kettős szívidomú díszítés boltíven. Pécs, kőtár. — 2. Kettős szívidomú díszítés az üszkübi múzeumban. — 3. Zalavári márvány dombrómű. — 4. Szaszanida díszítmeny a kish-i palotában.

4.

1.

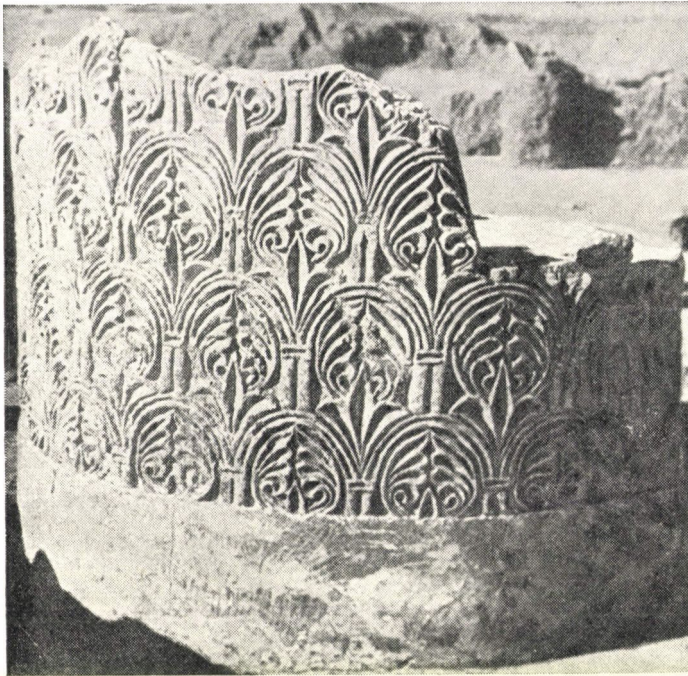

2.

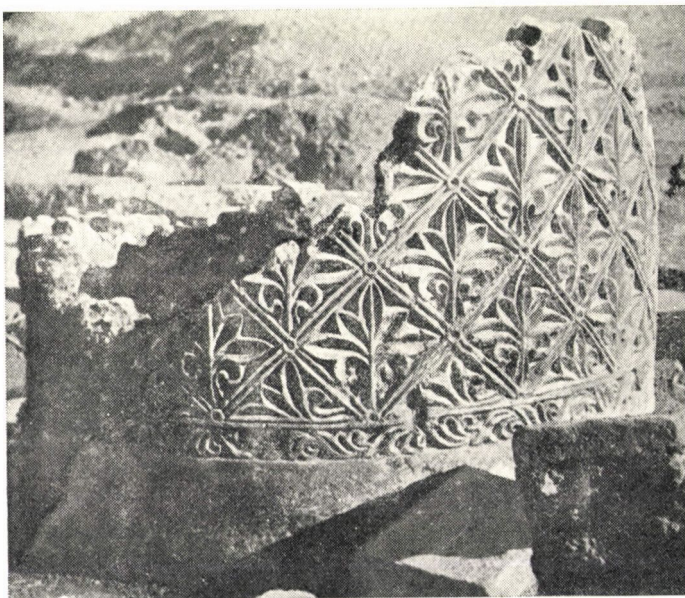

3.

1. Boltív-részlet a damghani palotából. — 2. Szaszanida indadisz a kish-i palotából. - 3. Hullámos indával kapcsolt palmettadisz a damghani palotából.

1.

2.

1. Oszloptörzs a damghani palotában. — 2. Díszített oszloptörzs a damghani palotában.